

1. Zjišťování národnosti ve sčítání lidu, domů a bytů v období 1921 - 2001

1.1. Definice pojmu „národnost“

Zjišťování národnosti je trvalou součástí sčítání lidu, domů a bytů v Čechách. Způsob zjišťování, definice a metodika se v průběhu desetiletí měnily a rovněž význam zjištěných údajů měl v různých obdobích naší historie různou váhu.

Při prvním samostatném sčítání v roce 1921 byly údaje o národnosti považovány za významný informační výstup po vzniku samostatné Československé republiky. Národnost byla definována jako kmenová příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem je zpravidla mateřský jazyk. Nebyla ale od jazyka mateřského jednoznačně odvozena (jako např. za Rakousko-Uherska v Uhrách), ale zjišťovala se „přímým svobodným přiznáním každého přítomného obyvatele, staršího 14 let a příčetného“. Nepřipouštěl se zápis více národností, ani uvádění příslušnosti k území (Slezan, Hanák).

Druhé československé sčítání v roce 1930 zjišťovalo národnost nepřímo podle mateřského jazyka. Odlišnou národnost - v porovnání s mateřským jazykem - bylo možno uvést pouze v případech, kdy respondent nemluvil mateřským jazykem ani v rodině ani v domácnosti a zcela ovládal jazyk národnosti, kterou uvedl do sčítacího tiskopisu (norma o přenárodnění).

Sčítání v letech 1950 a 1961 definovalo národnost jako příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaná osoba vnitřně spjata a k němuž se hlásí.

Ve sčítáních 1970, 1980, 1991 se národností rozuměla příslušnost k národu nebo k národnosti, přičemž bylo ponecháno každému, aby národnost zapsal podle svého vlastního přesvědčení.

Svým způsobem mělo výjimečné postavení (z hlediska dlouhodobého) sčítání z roku 1991. Nikoliv snad změnou trendů a objektivních demografických faktorů, ale společenskou atmosférou, ve které sčítání probíhalo a která se do určité míry promítla i do údajů o národnosti. První sčítání po revoluci v roce 1989 dalo občanům po dlouhých letech možnost vyjádřit svobodně své postoje a názory. Projevilo se to zejména v otázkách národnosti a náboženského vyznání, mimo jiné velmi bouřlivou diskusí nad možností uvádět v zápisu o národnosti samostatně národnost moravskou a slezskou. Sčítací arch umožňoval hned od počátku jakýkoliv zápis národnosti zcela bez omezení; na základě vznesených požadavků rozšířil Český statistický úřad dodatečně i číselník národností pro

zpracování, aby byly počty osob hlásících se k netradičním národnostem moravské a slezské kvantifikovány. Zjištěny byly i počty osob, které uvedly národnost československou (byl jich minimální počet - v celé ČR 3 517 osob, tj. 0,034 % všech obyvatel České republiky, přitom 1 232 jich bylo sečteno v Praze). Jak ukázal další vývoj, resp. výsledky sčítání 2001, vysoké počty osob s moravskou národností při sčítání 1991 odrážely víceméně momentální uměle vyvolanou atmosféru ve společnosti v moravských krajích, nikoliv však trvalý postoj občanů.

Sčítání 2001 v podrobných vysvětlivkách ke Sčítacímu listu osob u otázky o národnosti uvádělo: „Údaj o národnosti vyplní každý podle svého rozhodnutí. Národností se rozumí příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině. Pro určení národnosti není rozhodující mateřská řeč ani řeč, kterou občan převážně používá nebo lépe ovládá, ale jeho vlastní rozhodnutí. Hlásí-li se k více národnostem nebo k žádné, budiž to zaznamenáno. Národnost dětí do 15 let se řídí podle rodičů.“ Zjišťování národnosti v roce 2001 připouštělo tedy v rámci „rozhodnutí o vyplnění národnosti“ i variantu nezodpovězení otázky. Tuto možnost dával přímo zákon č. 158/1999 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001, který v § 6 v odst. 4 v souvislosti s povinností poskytnout údaje, jmenovitě u dvou otázek - národnosti a náboženství - uvedl, že údaje v těchto dvou otázkách vyplní každý podle svého rozhodnutí. V otázce o národnosti byla ještě - poprvé při sčítání - dána možnost uvést více národností než jednu. Svoboda volby národnosti byla tradičně zaručena tím, že otázka se vyplňovala slovním zápisem, občan tedy mohl uvést národnost bez jakéhokoliv omezení.

Úzkou vazbu na národnost má zjišťování mateřského jazyka, před 2. světovou válkou byla vazba jazyka a národnosti velmi významná (viz definice výše). Po válce, kdy deklarace národnosti nebyla již na jazyk vázána, byla samostatná otázka na mateřský jazyk zařazena do tiskopisů sčítání v letech 1970, 1991 a 2001.

1.2 Vývoj národnostní struktury obyvatel České republiky

V dlouhodobém vývoji kopíruje národnostní struktura obyvatel historii našeho státu. V době vzniku samostatné Československé republiky byla národnostní struktura charakterizována dvěma dominantními národnostmi - českou a německou, které tvořily dohromady 98 % populace. Zbylá 2 %, která připadla na ostatní národnosti, představovala v absolutním vyjádření pouhých 185 tisíc osob. Podíl německé národnosti se po 2. světové válce dramaticky snížil v důsledku poválečného odsunu Němců a početně nejvýznamnější národnostní menšinou na našem území se stala národnost slovenská.

Tab. 1 Struktura obyvatelstva podle národnosti v letech 1921 až 2001 (v %)

Rok sčítání	Národnost					
	česká ¹⁾	slovenská	polská	Maďarská	německá	ostatní vč. nezj.
1921	67,6	0,2	1,0	0,1	30,6	0,6
1930	68,4	0,4	0,9	0,1	29,5	0,7
1950	93,8	2,9	0,8	0,1	1,8	0,6
1961	94,3	2,9	0,7	0,2	1,4	0,6
1970	94,5	3,3	0,7	0,2	0,8	0,5
1980	94,6	3,5	0,6	0,2	0,6	0,5
1991	94,8	3,1	0,6	0,2	0,5	0,9
2001	94,2	1,9	0,5	0,1	0,4	2,8

1) v letech 1991 a 2001 vč. národnosti moravské a slezské

V období existence společného státu Čechů a Slováků zastoupení slovenské národnosti trvale rostlo. Výrazný pokles počtu Slováků byl zaznamenán až po rozpadu federativního státu a vzniku dvou samostatných republik. Zastoupení dalších národností vzhledem k nepříznivým demografickým charakteristikám (zejména věkové struktuře) většinou klesalo. Sčítání 1991 kvantifikovalo vysoké počty osob, které uvedly do té doby netradiční národnosti moravskou a slezskou. Sčítání 2001 zaznamenalo poměrně výrazný odklon od národností moravské a slezské (na čtvrtinu jejich počtu z roku 1991); národnostní strukturu obyvatel České republiky ovlivnili částečně i cizinci s dlouhodobým pobytem, kteří byli v souladu s mezinárodními doporučeními poprvé zahrnuti do celkového počtu obyvatel.

Graf 1: Počty obyvatel ve vybraných národnostech v letech 1950 až 2001

